

Аннотация

Бондар Т.Н. (г. Киев). Социальная адаптация перемещенных лиц в Украине (1944-1945 гг.): к вопросу о реализации комплексов основных факторов.

Рассматривается проблема социальной адаптации перемещенных лиц в Украине на завершающем этапе Второй мировой войны (1944 – 1945 гг.), проанализированы комплексы факторов социальной адаптации, которые должны были помогать репатриантам приспособиться к новой общественной среде.

Ключевые слова: факторы социальной адаптации, социальная адаптация, репатриация, перемещенные лица.

Annotations

Tetiana Bondar (Kyiv). Social adaptation of displaced persons in Ukraine (1944-1945): to the question of implementing a set of key factors.

The problem of social adaptation of displaced persons in Ukraine on the final phase of World War II (1944-1945) is viewed, complex factors of social inclusion would be helping repatriates adjust to new social environment were analyzed.

Key words: factors of social adaptation, social adaptation, repatriation of displaced persons

Науковий керівник – *Потільчак О.В.*, доктор історичних наук, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

УДК 94(477-25) "1943-1945":378.637

Катерина ДВІРНА
(м. Київ)

**Київський педагогічний інститут після німецької
окупації (листопад 1943-1945 рр.)**

Досліджується проблема відбудови та розвитку Київського педагогічного інституту на завершальний період Великої Вітчизняної війни. На основі аналізу вузівської та галузевої статистики вивчено динаміку кількісних і якісних показників та змісту освіти, розглянуто соціально-побутові проблеми студентства і викладачів.

Ключові слова: Київський педагогічний інститут, окупаційний режим, війна, студент, викладач, звіти, факультет, гуртожиток.

Київський педагогічний інститут (нині – Національний Педагогічний університет імені М.П. Драгоманова), як провідний навчальний заклад педагогічної освіти в Україні, має славетну історію. Однак, проблеми функціонування інституту у складний період війни після визволення Києва науковцями-істориками залишаються малодослідженими. На сьогодні лише окремі історичні факти щодо заявленого авторкою періоду історії педінституту оприлюднені в дослідженні “Історія Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. 1934-2004 рр.” [1]. Саме тому, вивчивши архівні матеріали – статистичні звіти як Київського Педагогічного інституту, так і Зведені статистичні матеріали по всіх педвузах УРСР протягом 1944-1945рр, автор статті вперше зробила спробу системного аналізу відродження цього навчального закладу в складний історичний період – після звільнення Києва від німецьких окупантів до Перемоги у війні. Основні завдання дослідження полягають у: виявленні статистичних відомостей про відродження (відбудову) Київського педагогічного інституту після німецької окупації; аналізі спричинених війною матеріальних збитків інституту, висвіленні складних економічних проблем того часу; вивченні статистики динаміки студентського та професорсько-викладацького складу ВНЗ протягом 1943-1945рр. за віком, освітою, національністю, партійністю тощо; виявленні загальних тенденцій щодо відбудови та становлення педагогічних закладів освіти в Україні у зазначений період (на основі порівняльної характеристики Київського педагогічного інституту та інших навчальних закладів); розкриття кількісної та якісної динаміки щодо збільшення студентів та викладачів, системи та змісту навчально-виховного процесу, профспілкової діяльності та культурно-освітнього життя.

Вищі навчальні заклади України, переживши евакуацію та німецьку окупацію, починаючи з 1943 р. зіткнулися з новими труднощами – особливо економічного характеру. Приміщення були спалені або ж зруйновані. Гуртожитки стали непридатними для проживання. Не вистачало професорсько-викладацького складу, адже дефіцит науково-педагогічних кадрів у республіці був досить значним у продовж усіх воєнних років. Працівники вузів, викладачі, студенти не мали одягу, зошитів і підучників та іншої необхідної літератури. В думках мимовслі спливає фото з фондів Центрального державного архіву кіно-фотодокументів ім. Пшеничного, на якому зображено студентку історичного факультету Київського педінституту на заняттях з фізичної підготовки в кінці 1944 р., де стоїть вона на лижах, одягнута у валянки, бушлат і шапку-вушанку. Особливістю студентського життя цього періоду стала активна участь студентів педінституту у відбудові зруйнованого Хрещатику, ремонту приміщень, роботі на сільськогосподарських угіддях. Однак у кожного на вустах було бажане слово – Перемога.

У цей складний час для всіх було зрозуміло, що успішне виконання грандіозних планів партії та держави неможливе без висококваліфікаційних кадрів як у виробничій сфері, так і освітньо-культурній. Саме тому педагогічним вузам України приділялася особлива увага щодо питання організації системи освіти, підготовки кадрів вищого гатунку через аспірантуру, а також вирішення соціальних та матеріально – побутових проблем. Окрім того вузівська інтелігенція стала не тільки стержнем розвитку науки та культури, але й економічної відбудови республіки, забезпечувала потреби народного господарства на звільнених територіях, а також готувала висококваліфіковані кадри для відродження УРСР.

Негативний вплив на відбудову та організацію навчально-освітньої діяльності в Київському педагогічному та інших педагогічних інститутах УРСР мали збитки заподіяні війною. Підтвердженням цьому є зведений реєстр актів збитків [2].

Таблиця 1. Зведений реєстр збитків завданих війною педагогічним вузам Української РСР (1944 р.)

№пп	Назва вузу	Дата реєстрації та номер акту	Загальна сума збитків
1.	Київський університет імені Т.Г. Шевченка	1.01. 1944, № 35	52631,5
2.	Київський педагогічний інститут	16.11. 1944, № 300	14184,2
3.	Харківський педагогічний інститут	8.01. 1944, № 158	17876,6
5.	Одеський педагогічний інститут	18.07. 1944, № 41	15577,1
6.	Ніжинський педагогічний інститут	18.02. 1944, № 1	5135,9
7.	Вінницький педагогічний інститут	11.10. 1944, № 250	4709,6
8.	Сумський педагогічний інститут	9.03. 1944 № 196	3913,8
9.	Полтавський педагогічний інститут	14.07. 1944, № 146	58360,8
10.	Ворошилоградський педагогічний інститут	10.07. 1943, № 31	11661,7
11.	Сталінський педагогічний інститут	15.12.1943, № 76	3957,5

12.	Запорожський педагогічний інститут	4.11. 1944, № 51	7380,5
13.	Кіровоградський педагогічний інститут	2.01. 1944, № 195	6578,1
14.	Миколаївський педагогічний інститут	8.06. 1944, № 23	5130,3
15.	Херсонський пед.інс.	12.06. 1944, № 64	12057
16.	Львівський педагогічний інститут	10.10. 1944, № 9	1042,3

Таблиця, складена автором, підтверджує факт пограбування навчальних закладів, серед яких найбільшого матеріального ущербу було завдано Полтавському педінституту, Харківському, Одеському та Київському педагогічним інститутам.

Доповідна записка “Про стан Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка та Київського педагогічного інституту ім. М. Горького”, яка подана заступнику народного комісаріату освіти С.М. Бухало в 1944 р., розкриває перші кроки відновлення роботи цих навчальних закладів у після-окупаційний період. Так, на 25 листопада 1943 р. в Київському педагогічному інституті зареєстровано 36 осіб професорсько-викладацького складу: професорів – 4, доцентів – 5, викладачів – 27, навчально-допоміжного персоналу 10, а також близько 20 осіб технічного персоналу. Студентів зареєстровано 105 осіб. Питаннями першочергової ваги стали: прийняття рішення про відновлення роботи педінституту з 1 січня 1944 р. та отримання дозволу на оголошення набору студентів на перший рік навчання; відкриття кредиту на виплату зарплати та оплату витрат на навчання. Першими мали відновити роботу фізико-математичний факультет – 120 студентів та філологічний – 90 студентів [3]. В цій доповідній записці вказувалося, що будівля Київського педагогічного інституту знаходиться у задовільному стані (за виключенням розбитої частини, що при невеликих витратах можна відремонтувати). Опалювальну, водопровідну та каналізаційну системи повністю зруйновано. Обладнання у вузі розграбоване та вивезене з приміщення. Бібліотеки – фундаментальна та студентська, а також бібліотека історичного кабінету збереглися майже повністю. Окрім того до інституту було завезено під час евакуації чимала кількість літератури та фонд Академії наук, а також книги з інших навчальних закладів. Усі гуртожитки інституту збереглися, окрім гуртожитку по вулиці Тарасівській 5. Всі вони потребували поточного ремонту. Під час евакуації до гуртожитків на Діонісівській 12 та Гоголівській 39 вселені приватні мешканці, переселення яких на цей час стало проблемою першочерговою [4].

Умови навчання перших повосинних студентів педінституту були тяжкими. Лекції читалися в неопалюваних аудиторіях, не вистачало лав, стільців, столів, інколи студентам доводилося на лекції стояти. Однак, не дивлячись на побутові умови, відсутність найнеобхідніших підручників студенти вчилися наполегливо, багато сил віддавали громадській роботі тощо [5].

Звіти вузів України на початок 1944 р. дають підстави переконатися в тому, що педагогічні заклади в цей час лише почали відновлювати свою діяльність. Відзначимо, що вступні іспити як такі були відсутні. На початок 1944 р. у Київському педагогічному інституті було вже 327 студентів, з яких жінки становили 296. Гуртожитком були забезпечені лише 28 осіб, а 224 студенти мешкали на приватних квартирах. Щодо викладацького складу, то в цей час в інституті було лише 9 професорів та 14 доцентів, 46 викладачів. Всього викладацького складу в інституті було 69 осіб, лаборантів взагалі не було [6]. За підрахунками автора в десяти працюючих на початку 1944 р. педагогічних інститутах України було 3194 студенти, серед яких 3009 – жінок. Тільки 275 студентів із загальної кількості мали місце в гуртожитку [7].

Процес відбудови інших навчальних закладів України був непростим. Так, ситуація в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка була досить складною. Всього студентів було 1632, з яких жінки становили 1578 осіб. В університетському гуртожитку мешкало лише 168 студентів. Викладацький склад: професорів – 40, доцентів – 78, викладачів – 156, лаборантів – 86 [8]. Центральний корпус університету було повністю зруйновано, що ускладнювало як навчальний процес, так і вирішення соціально – побутових проблем. Гостро стояло питання налагодження харчування студентів.

Звіт Київського педагогічного інституту на 15 лютого 1944 р. переконує в тому, що в інституті відновлено роботу та набрано студентів на семи факультетах. Найбільша кількість студентів – на філологічному – 146, в тому числі жінок – 141. На факультеті іноземних мов навчалось 106 студентів, із них 104 становили жінки. На біологічному – 81 студент (69 – жінки). На історичному факультеті навчався 31 студент і всі вони – жінки. На хімічному теж було 31 студент (всі жінки). Фізико-математичний факультет був небагаточисельним – 30 студентів, 29 з яких також були жінки. Сьомий факультет – геолого-географічний має чисельність контингенту студентів значно більшу в порівнянні з попередніми – 73 студенти. На цьому факультеті навчалися теж майже всі жінки – 71 студентка [9]. Отже, Київський педагогічний інститут в 1944 р. можна було назвати без перебільшення Київський жіночий педагогічний інститут. Звичайно, ми всі розуміємо чому так відбувалося. Столицю України звільнено 6 листопада 1943 р., а звільнення території від ворога продовжувалося. Більшість військових, які продовжували визвольну місію – це були чоловіки. Втрати людського ресурсу, особливо чолові-

чого населення, були незчисленими. Тому об'єктивно і закономірно, що перші набори студентів у педінститутах мали переважно жіночий склад. Якщо і була невелика кількість чоловіків, то це були переважно інваліди. Ця тенденція мала місце у всіх педагогічних вузах України.

Всього студентів у Київському педагогічному інституті на 15 лютого 1944 р. було 513, з яких 499 – жінки. Отримували стипендію на цей час 329 студентів, а в гуртожитках проживало лише 78 осіб [10].

Відзначимо, що з цього часу і до жовтня 1944 р. спостерігається тенденція до збільшення кількості студентів у інституті. На 13 жовтня 1944 р. у Київському педінституті вже було 814 студентів, з яких 230 отримувало стипендію, мешкали в гуртожитку 343, на квартирах мешкали 434 студенти [11]. На другий семестр екзаменаційної сесії в 1944 р. кількість студентів збільшилася до 1025 осіб [12].

Звичайно, відновити контингент студентів та викладачів на довоєнному рівні в 1943-1945 рр. було практично неможливо. Так, на 194-1941 рр. в Україні працювало 24 педагогічні інститути, де контингент студентів складав 14543 осіб. На 1943-1944 рр. було відновлено діяльність 11 педагогічних інститутів, в яких навчалось 3660 студентів, а протягом 1944-1945 рр. у 20 педагогічних інститутах навчалось 6057 студенти [13].

Зведений річний звіт про роботу педінститутів за 1944-1945 рр. стверджує той факт, що за цей час по всіх вузах України найбільше було відкрито філологічних факультетів. Відзначимо, що окрім педагогічних інститутів педагогічні кадри готували в цей час учительські інститути та інститути перекваліфікації. У 50 вузах України на філологічних факультетах навчалось 9999 студентів. Історичні факультети займали другу позицію. 34 історичні факультети у вузах УРСР мали 3808 студентів (6 істфаків було в університетах, 11 – у педвузах, 17 в учительських інститутах) [14].

Річний звіт Київського державного педінституту ім. М. Горького за 1944-1945 рр. переконує в тому, що у вузі відбулися вагомі зрушення у вирішенні питань навчального процесу, кадрового забезпечення, культурно-освітнього життя, а також у вирішенні економічних вузівських проблем. Так, загальна площа всіх приміщень під аудиторії складала 1883 м², кабінети та лабораторії – 984 м², бібліотека та читальний зал – 965 м², актовий зал – 482 м² [15]. Інститутська бібліотека нараховувала 200 000 примірників книг. Читальний зал був розрахований лише на 50 місць [16].

На кінець 1944-1945 навчального року в Київському педагогічному інституті працювало 17 професорів, з них докторів наук – 8. Доцентів у вузі було 48, з них кандидати наук – 27. Асистентів налічувалося 13, старших викладачів – 34, викладачів – 79. Всього професорсько-викладацького складу нараховувалося 191 особа [17].

На цей час в інституті відновлюється громадсько-культурне життя. У 1944 р. починає функціонувати профспілка. Документи, які авторка віднайшла у фондах Державного історичного архіву вищих органів влади та управління України, дають повне право підтвердити прандивить цього факту. Приміром, один із документів стверджує, що у вересні 1944 р. на засіданні Оргбюро ЦК Спілки працівників вищої школи та наукових закладів України розглядалося питання звіту прикріплених членів активу до місцевкомів інститутів про хід підготовки до звітно-виборчих зборів. Голова місцевкому Київського педагогічного інституту Федченко виступив на засіданні Оргбюро ЦК Спілки з доповіддю “Про роботу серед інтелігенції” [18].

В інституті оживає культурне життя. За короткий час була створена хорова капела в кількості 80 осіб, гурток художнього слова – 30 осіб, сольного співу – 12 осіб, драматичний гурток – 34 учасники, хореографії – 20 осіб, літературно-творча студія письменників-початківців – 25 осіб [19]. Протягом 1943-1945 рр. спостерігається поступове зростання контингенту студентів та професорсько-викладацького складу. На початок 1945 р. в інституті вже нараховувалося 1257 студентів, з яких 1130 отримували стипендії, в гуртожитках мешкали 1121, а на квартирах перебувало 143 особи [20].

Таблиця 2. Динаміка чисельності контингенту студентів Київського педагогічного інституту та їх соціальне забезпечення (листопад 1943 р. – лютий 1945 р.)

Роки	Листопад 1943р.	Лютий 1944	Жовтень 1944	Лютий 1945
Всього студентів	105	513	812	1257
Отримували стипендію	-	329	230	1130
Забезпечені гуртожитком	-	78	343	1121

Таблиця 3. Динаміка професорсько-викладацького складу Київського педагогічного інституту (1943-1945 рр.)

Роки	1943	1944	1945
Професори	4	9	17
Доценти	5	14	48
Викладачі	27	46	Асистентів – 13 Старших викладачів – 34 Викладачів – 79
Всього:	36	69	191

Аналіз архівних матеріалів щодо національного складу викладачів і студентів переконує, що в цей час в університетах УРСР українці склали 58 %, в педагогічних вузах – 70 %, в учительських вузах – 84 % [21]. Відсоток студентів-українців у всіх педагогічних вузах УРСР був найбільшим. Так, на липень 1944 р. в Ніжинському педінституті імені М.В. Гоголя, де на цей час було 1088 студентів, (більше, ніж у Київському педагогічному інституті!) українців було 1066 осіб, росіян – 5 осіб, євреїв – 17 осіб. Жінки становили 1064 особи [22]. На жовтень 1944 р. в Київському педагогічному інституті з загальної кількості 814 студентів, українців було 602, росіян – 119, євреїв – 85, представників інших національностей – 8 [23]. Більшість студентів у цей час – це жінки-безпартійні. На жовтень 1944 р. із 814 студентів Київського педагогічного інституту лише 11 були членами ВКП(б), а 114 членами ВЛКСМ [24].

Така ж ситуація щодо членства в партії та комсомолі мала місце у інших навчальних закладах системи освіти. Наприклад, у Ніжинському педінституті на 11 липня 1944 р. із 792 студентів тільки 8 були членами ВКП(б), а 251 – членами ВЛКСМ [25]. У Львівському педінституті на 10 жовтня 1944 р. із загальної кількості студентів – 131 було лише 2 комуністи та 20 комсомольців [26].

Протягом 1943-1945 рр. чітко працював державно-партійний механізм відновлення роботи навчальних закладів, фінансового забезпечення, вирішення соціально-побутових питань тощо. Для покращення діяльності вузів важливу роботу проводив Наркомат освіти УРСР у напрямку посилення науково-педагогічного потенціалу кадрів, прийому студентів відповідно до планів уряду та держави, а також вирішення соціальних питань. Відповідно потреб та фінансових можливостей розроблявся план прийому студентів. Так, для вузів на 1945 р. нарком освіти УРСР затверджує план прийому студентів у кількості 13050 студентів, у тому числі: в університети – 3570 осіб, в педагогічні інститути – 4350 осіб, в учительські інститути – 5130 осіб [27]. З метою поліпшення харчування та побутових умов викладачів вузів ще у березні 1944 р. була прийнята спільна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про покращення харчування та побутових умов студентів і професорсько-викладацького складу у звільнених від окупантів областях”. Відповідно цій постанові при вузах для викладачів і студентів відкривалися ідальні закритого типу, крамниці, ремонтні майстерні, організовувались підсобні господарства [28]. Ще з 1933 р. діяла постанова про надання викладачам окремої кімнати, хоча реалізувати ці правові норми в умовах війни було вкрай проблематично. Невирішена житлова проблема у столиці для багатьох видатних науковців та педагогів вищої школи ставала причиною переїзду в інші міста та регіони як України, так і СРСР.

Таким чином житлова проблема, низький заробіток професорсько-викладацького складу та карткова система, що діяла в УРСР, і не забезпечувала повноцінного харчування вузівських працівників – ці та інші питання потребували особливої уваги з боку вищих державно-партійних структур у зазначений період, а також у наступні повоєнні роки. Питання системи освіти, підготовки та забезпечення педагогічних закладів висококваліфікованими спеціалістами, підвищення ідейно-політичного рівня викладачів та студентів будуть врегульовані вищими керівними інституціями вже в наступні роки. Повоєнна відбудова та складні суспільно – політичні процеси 1945-1950 рр. не обійдуть і Київський педагогічний. Перевагу при зарахуванні до вузу матимуть учасники війни, інваліди війни, робітничо-селянська молодь, члени партії та члени профспілок. На викладачів вузів державою та партією покладатиметься відповідальна місія як професійної, так і ідеологічної підготовки кваліфікованих кадрів. Поряд з складністю у вирішенні соціально-побутових питань, відкритті нових факультетів та відділень, вдосконаленні методики викладання фахових дисциплін студентство та професорсько-викладацький склад столичного педагогічного інституту переживе складні часи ждановщини та лисенщини, боротьби з космополітизмом та націоналістичними елементами, а особливо голодні та холодні 1946-1947 рр. Тяжким випробуванням для вузівської інтелігенції та студентства стане ще не одне лихоліття вже за умов мирної розбудови.

Джерела та література

1. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. 1934-2004. – К., 2005.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15 од. зб. 61а, арк. 28-40.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 33, арк. 4.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 33, арк. 3-6.
5. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. 1934-2004. – С. 56-57.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 33, арк. 1.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 33, арк. 1.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 15, арк. 1.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 15, арк. 12.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 15, арк. 12.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 16, арк. 50
12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 17, арк. 25.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 89, арк. 1.
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 89, арк. 3.
15. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 91, арк. 1.